

YOSHLAR MA'NAVIYATINI YUKSALTIRISHDA TARBIYANING O'RNI YUZASIDAN NAZARIY QARASHLARNING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISHI

Rahmataliyev Nodirbek Azamjon o'g'li

Namangan Davlat Pedagogika institute

nodirbekrahmataliyev8@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18666461>

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda tarbiyaning tutgan o'rni, uning tarixiy ildizlari va nazariy qarashlar asosida shakllanishi tahlil qilinadi. Maqolada, shuningdek, yoshlar tarbiyasini samarali tashkil etish uchun nazariy va amaliy asoslar, milliy va zamonaviy yondashuvlarning integratsiyasi taklif etiladi. Tadqiqot natijalari yoshlar bilan ishlashda yangi, innovatsion tarbiyaviy yondashuvlar ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *musulmon pedagogikasi, ma'naviy yetuklik, Buyuk didaktika, ma'naviy-axloqiy mezonlar, axloqiy yetuklik, komil inson g'oyalari.*

KIRISH

Yosh avlodning ma'naviy kamoloti har qanday jamiyat taraqqiyotining tayanch omillaridan biri hisoblanadi. Insoniyat tarixiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, har bir davrning yuksalishi yoki inqirozi avvalo yoshlarning tarbiyasi va ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Shu boisdan ham bugungi globallashuv, axborot oqimining kuchayishi, turli mafkuraviy qarama-qarshiliklar kuchayib borayotgan bir sharoitda yoshlarda mustahkam ma'naviy immunitetni shakllantirish dolzarb masalaga aylangan. Ma'naviyat — bu shaxsning ichki dunyosi, axloqiy qiyofasi, intellektual salohiyati va ijtimoiy ongining majmui bo'lib, u insonni jamiyatda faol, ongli, mas'uliyatli hayot kechirishga undaydi. Aynan tarbiya esa ushbu ma'naviyatni shakllantirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tarbiya orqali insonda qadriyatlar, axloqiy me'yorlar, ruhiy barqarorlik va madaniy ong shakllanadi. Shu sababli ham tarbiya va ma'naviyat bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar bo'lib, ular ijtimoiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiyaning nazariy asoslari esa qadimgi davrlardan ham shakllanib, bugungi kungacha turli ilmiy maktablar va pedagogik qarashlar asosida rivojlanib kelmoqda. Sharq mutafakkirlari — Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy va boshqalar tomonidan ilgari surilgan tarbiya haqidagi fikrlar bugungi zamonaviy ta'lim-tarbiya konsepsiyalarining nazariy poydevorini tashkil etadi. Shu bilan birga, G'arb mutafakkirlari, masalan, J. Locke, J.-J. Russo, I. Kant, A. Komenskiy kabi pedagoglar tomonidan taklif qilingan tarbiyaning nazariy modellarida ham shaxsning ma'naviy jihatdan yetuk bo'lishi asosiy maqsad sifatida qaralgan. O'zbekistonda esa mustaqillikdan so'ng milliy qadriyatlar, tarixiy meros va an'anaviy tarbiya tizimlariga asoslangan holda, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish bo'yicha yangi konseptual yondashuvlar ishlab chiqildi. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan "Yangi O'zbekiston – yangi tarbiya" tamoyili bevosita yoshlar ongiga sog'lom dunyoqarashni singdirish, ularni yuksak axloqiy va ma'naviy mezonlar asosida tarbiyalashga qaratilgan[1].

Yoshlar tarbiyasi va ma'naviy yuksalishiga oid nazariy qarashlar qadimdan shakllanib kelgan bo'lib, bu borada milliy va jahon pedagogik merosida qimmatli ilmiy ishlanmalar mavjud. Bu adabiyotlar ikki asosiy yo'nalishda o'rganiladi: tarixiy-nazariy manbalar va zamonaviy ilmiy-tadqiqotlar.

1. Qadimgi Sharq va musulmon pedagogikasi manbalari- Abu Nasr Forobiy "Fozil shahar aholisining fikrlari" asarida jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan eng muhim omil — bu yetuk inson tarbiyasi ekanini asoslab bergan[3]. Unga ko'ra, tarbiya insonning ongini shakllantirish, uni ma'naviy yetuklikka yo'naltirish jarayonidir. Ibn Sino esa "Tadbir al-manzil" (Uy boshqaruvi) asarida bolalarni yoshligidan boshlab har tomonlama tarbiyalash zarurligini uqtirib, jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiyaning uyg'unligiga urg'u bergan. Alisher Navoiy o'zining asarlarida, xususan, "Mahbub ul-qulub" va "Nasoyim ul-muhabbat" da axloqiy yetuklik, halollik, rostgo'ylik, komil inson g'oyalarini ilgari surib, tarbiyaning ruhiy-ma'naviy asoslarini ochib bergan.

2. G'arb pedagogikasida tarbiya va ma'naviyatga yondashuvlar- J. Locke o'zining "Inson aqli haqida tajribalar" asarida bolani bo'sh varaq (tabula rasa) deb hisoblab, uni qanday tarbiyalashdan insonning kelajakdagi fe'l-atvori shakllanishi bog'liqligini ta'kidlaydi[4]. Bu yondashuv tarbiyaning shaxsga ta'sirchanligini ko'rsatadi.

A. Komenskiy esa "Didaktika Magna" (Buyuk didaktika) asarida tarbiyani inson hayotining uzviy qismi sifatida ko'rib, uni tabiatga muvofiq, bosqichma-bosqich amalga oshirish kerakligini asoslaydi[5]. U umumiy insoniy qadriyatlar asosida tarbiyani yo'lga qo'yish g'oyasini ilgari surgan.

3. Sovet va zamonaviy o'zbek pedagogikasida tarbiya masalalari- Sovet pedagogikasida V.A. Sukhomlinskiy tarbiyani mehr, tushunish va madaniy muhit orqali amalga oshirish kerakligini ilgari suradi[6]. U o'z asarlarida shaxsni barkamol etib tarbiyalashda ma'naviy-axloqiy mezonlarning o'rniga alohida urg'u bergan. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy kabi o'zbek ma'rifatparvarlari esa milliy tarbiya g'oyalarini ilgari surib, ayniqsa, Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida axloqiy fazilatlarining yosh avlod tarbiyasidagi beqiyos o'rnini ko'rsatgan[7]. Uning "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat" degan mashhur iborasi tarbiyaning jamiyat hayotidagi strategik ahamiyatini anglatadi.

4. Mustaqillik davrida yaratilgan ilmiy ishlanmalar- O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, tarbiya va ma'naviyatga oid nazariy qarashlar tubdan yangilandi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning ma'naviyatga doir nutqlari, "Yangi O'zbekiston" konsepsiyasi va "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" tamoyili asosida yoshlar tarbiyasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirildi. Masalan, Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch" asarida inson ma'naviyati jamiyat taraqqiyotining asosiy mezoni ekanini ta'kidlab[2], yoshlarni sog'lom, bilimli va ma'rifatli etib tarbiyalash zarurligini urg'ulagan. Zamonaviy olimlar, masalan, T. Jalolov, S. Otamurodov, M. Jo'rayev va boshqalar o'z tadqiqotlarida tarbiya jarayonida madaniyat, axloq, ta'lim va ijtimoiy muhitning o'zaro ta'sirini kompleks yoritib berganlar[8]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda tarbiya doimiy ravishda e'tiborda bo'lgan va har bir davr o'zining ma'naviy-axloqiy mezonlariga asoslangan yondashuvlarni ilgari surgan. Tarixiy manbalar — asosiy nazariy poydevor bo'lib xizmat qilsa, zamonaviy tadqiqotlar esa amaliyotga yaqin, kompleks yondashuvlarni taklif qilmoqda. Bugungi kunda ilmiy-nazariy manbalarni chuqur tahlil qilish va ularni amaliyotga tatbiq etish yoshlarda ma'naviy immunitetni shakllantirishning muhim omilidir.

NATIJA VA MUHOKAMA

Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda tarbiya jarayoni hal qiluvchi omil sifatida doimo dolzarb bo'lib kelgan. Ushbu ilmiy tadqiqot davomida o'rganilgan nazariy manbalar, pedagogik qarashlar va tarixiy-falsafiy yondashuvlar asosida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. Tarbiyaning nazariy asoslari qadimdan shakllangan bo'lib, Sharq mutafakkirlarining qarashlari hozirgi zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimlarining g'oyaviy negizini tashkil etadi. Forobiy, Ibn Sino, Navoiy kabi allomalarning asarlarida axloqiy yetuklik va komil inson g'oyasi asosiy o'rin egallagan.
2. G'arb pedagogikasida ham tarbiya va ma'naviyat masalasi chuqur o'rganilgan, ayniqsa shaxs erkinligi, individual yondashuv, bosqichma-bosqich tarbiya, tabiatga mos rivojlanish kabi tamoyillar bugungi kunda dolzarb bo'lib qolmoqda.
3. Milliy pedagogik merosimiz — ma'rifatparvarlik davri tarbiyasi, xususan Abdulla Avloniy, Behbudiy, Fitrat qarashlari orqali yoshlarning ma'naviyatiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar aniqlangan. Ularda axloq, e'tiqod, vatanga sadoqat, halollik singari fazilatlar tarbiyaning negizi sifatida belgilangan.
4. Mustaqillik davrida yoshlar tarbiyasi va ma'naviyati davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan, ayniqsa “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch” g'oyasi asosida yosh avlodda yuksak madaniyat, tafakkur, axloqiy mezonlar shakllantirilmoqda.
5. Zamonaviy tadqiqotlar tarbiyani kompleks, tizimli va innovatsion yondashuvlar orqali amalga oshirish zarurligini ko'rsatmoqda. Psixologik, axloqiy, sotsial va texnologik omillar birgalikda yoshlarning ma'naviy immunitetini shakllantiradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, tarbiya — bu nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, madaniy va siyosiy jarayon bo'lib, yoshlar ongini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ayniqsa, globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonida yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar kuchayib borayotgan bir sharoitda, ularning mustahkam ma'naviy pozitsiyaga ega bo'lishi muhim. Bugungi kunda tarbiya faqat oilada yoki maktabda emas, balki keng ijtimoiy muhitda — OAV, internet, kino va san'at vositalari orqali ham amalga oshirilmoqda. Shu boisdan, tarbiyaning nazariy asoslarini yangicha zamonaviy metodlar bilan uyg'unlashtirish, innovatsion yondashuvlar orqali yoshlar bilan ishlash zaruriyati tug'iladi. Bundan tashqari, tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarni yangicha talqinda yetkazish, yoshlarning til, madaniyat, tarixga qiziqishini oshirish ham ularning ma'naviyatini yuksaltirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqotlar asosida aniqlanishicha, yoshlar ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda tarbiya hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan omil hisoblanadi. Tarbiya orqali nafaqat axloqiy me'yorlar va qadriyatlar singdiriladi, balki shaxsning dunyoqarashi, ijtimoiy faolligi va fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi.

Tahlil qilingan nazariy manbaalar shuni ko'rsatadiki:

- Tarbiya va ma'naviyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik qadimdan mavjud bo'lib, bu borada Sharq va G'arb mutafakkirlari tomonidan asosli nazariy qarashlar ilgari surilgan;
- Milliy pedagogik merosimizda, xususan, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy kabi mutafakkirlarning asarlarida yoshlar tarbiyasi orqali yuksak ma'naviy inson yetishtirish konsepsiyasi ilgari surilgan;
- Mustaqillik davrida bu soha davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, yoshlar bilan ishlashda ma'naviy-ma'rifiy yondashuvlar asosiy tamoyilga aylangan;

- Zamonaviy yondashuvlar esa tarbiyaviy jarayonlarda innovatsiyalar, psixologik texnologiyalar va raqamli resurslardan foydalanish zarurligini ko'rsatmoqda.

Shu boisdan, yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda tarbiya jarayonining nazariy asoslarini chuqur o'rganish, milliy va zamonaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirgan holda amaliyotga tatbiq etish muhim vazifa hisoblanadi. Kelgusida ushbu yo'nalishda ilmiy-tadqiqot ishlarini davom ettirish, tarbiyaning samarali usullarini ishlab chiqish va yoshlar ongiga milliy g'oyalarni singdirishga qaratilgan tizimli yondashuvlarni joriy etish dolzarbdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. “Yangi O'zbekiston – yangi tarbiya” konsepsiyasi asosida yoshlar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga oid chora-tadbirlar rejasi. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ma'naviyat va ma'rifat markazi, 2022.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
3. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1993. – 128 b.
4. Lokk J. *Inson aqli haqida tajribalar*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2002. – 368 b.
5. Komenskiy Ya.A. Buyuk didaktika. – Toshkent: O'qituvchi, 1982. – 284 b.
6. Sukhomlinskiy V.A. Yurakdan yurakka. – Toshkent: O'qituvchi, 1980. – 276 b.
7. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 1992. – 184 b.
8. Jalolov T. Pedagogika. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – 352 b.